

nen¹), de enorme complexen van Stutthof en Auschwitz-Birkenau in januari, het complex Gross-Rosen in februari.

Deze ontruimingën betekenden dat vele tienduizenden gevangenen de resterende, toch al sinds jaar en dag overvolle concentratiekampen in Midden- en West-Duitsland werden binnengevoerd, ondergebracht in de quarantaine-afdelingen (in barakken, als die er waren, anders in tenten, en als ook die ontbraken, in de openlucht) en vervolgens, voorzover niet bezweken, in de eigenlijke kampen of in de *Aussenkommandos* opgenomen. In elk kamp waren meer monden te voeden en voor elk kamp was, gelijk gezegd, minder voedsel beschikbaar. De calorische waarde der rantsoenen daalde van maand tot maand. In Dachau, waar de voedselsituatie van begin '44 af al belangrijk was verslechterd, werd die waarde gehalveerd: van ruim 1 000 calorieën in september '44 tot ca. 530 in april '45; een medische onderzoeker² kwam kort na de oorlog op grond van getuigenverklaringen tot de conclusie dat in de winter '44-'45 de gevangenen in Ravensbrück gemiddeld per dag voedsel hadden gekregen met een verbrandingswaarde van 800-900 calorieën; in Bergen-Belsen was dat 500-600 calorieën geweest, in Mauthausen 500. Wel te verstaan: dit waren gemiddelden voor een periode van vele maanden - de daling welke zich van maand tot maand voordeed, komt er niet in tot uiting. In verscheidene kampen was in de laatste oorlogsweken vrijwel niets meer te eten.

Onvermijdelijk was het dat de hongerziekte welke wij in hoofdstuk 3 ('Hongerwinter') beschreven, in de concentratiekampen ook in de derde fase talloze slachtoffers eiste. Daarnaast werden de meeste kampen geteisterd door epidemieën; vooral de vlektyphus breidde zich uit. In de meeste hoofdkampen en *Aussenkommandos* beperkte men zich er toe, de vlektyphuspatiënten in aparte barakken te concentreren waar men hen veelal aan hun lot overliet. 'Het typhus-quarantaine-Block van Vaihingen was', aldus Floris Bakels die, uit Natzweiler geëvacueerd, in dat *Aussenkommando* van Dachau was terechtgekomen,

'één oneindige nachtmerrie: je moest telkens bedenken dat het intussen geen

¹ *Nacht-und-Nebel*-gevangenen waren gevangenen die, krachtens een in september '41 door Hitler genomen besluit, in een concentratiekamp als het ware in 'nacht en mist' moesten verdwijnen - contact met hen was niet gepermitteerd, hun relaties moesten de indruk krijgen dat zij dood waren. ² Aangehaald door dr. E. A. Cohen in zijn in '52 verschenen proefschrift: *Het Duitse concentratiekamp. Een medische en psychologische studie* (p. 45).